

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 12 • sayı / issue: 23 • haziran / june 2025 • 208-238
ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1733212

BAZI EMEVÎ YÖNETİCİLERİNİN NAMAZ VAKİTLERİ UYGULAMALARINA DAİR RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

The Evaluation of Narrations Concerning Prayer Times Practices of Some Umayyad Rulers

Mustafa KARABACAK

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis

Anabilim Dalı, Konya, Türkiye <https://orcid.org/045hgzm75>

Assoc. Prof., Selcuk University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences Department of Hadith, Konya, Turkey

mustafa.karabacak@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8190-3513>

Recep TUZCU

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis

Anabilim Dalı, Konya, Türkiye <https://orcid.org/045hgzm75>

Prof., Selcuk University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences Department of Hadith, Konya, Turkey

recep.tuzcu@selcuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-6089-5091>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08.08.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 23.06.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

” Atıf / Cite as: Karabacak , Mustafa – Tuzcu, Recep. “Bazı Emevî Yöneticilerinin Namaz Vakitleri Uygulamalarına Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. Mütefekkir 12/23 (2025), 208-238.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1733212>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4,0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This article is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4,0 International License (CC BY-NC).

İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected

BAZI EMEVÎ YÖNETİCİLERİNİN NAMAZ VAKİTLERİ UYGULAMALARINA DAİR RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öz

Araştırma, Muaviye döneminden Ömer b. Abdilaziz dönemine kadar uzanan süreçte, Emevî yöneticilerine isnat edilen vakit dışı namaz uygulamalarının, hadis ilmi bağlamında sistematik bir şekilde değerlendirilmesini konu edinmektedir. Daha önce çalışılan Cuma ve bayram hutbelerinin namazdan önce okunup okunmadığı ve ikinci namazından sonra iki rekât nafîle namazın bulunup bulunmadığı meselesi konu kapsamı dışında tutulmuştur. Bu rivayetlerde yer alan tartışmaların mezheplere tesiri ya da güncel tartışmalara dayanak alınması hususu ayrı bir çalışmanın konusudur. Bu rivayetlerin, tarihî bağlamları göz ardı edilerek Hz. Peygamber'e isnatla aktarılması; uzman değerlendirmelerinden yoksun olduğunda tarihî hatalara ve yersiz tartışmalara yol açabilmektedir. Bu açıdan konuyu öncelikle tartışmaları hazırlayan siyasî sebepleri tarihi perspektiften değerlendirilmesi önemlidir. Çalışmada nitel araştırma metodlarından biri olan doküman tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu sebeple hadis kitaplarından Emevîlerin cuma ve ikinci namazı vaktini ihlalleri ile ilgili rivayetler muhteva değerlendirmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Emevî yöneticilerinin namaz vakitlerini ihmal etmeleri ve hutbeleri gereğinden fazla uzatmaları, dönemin fakih ve muhaddisleri tarafından eleştirilmiş ve bu durum, alternatif dinî uygulamaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Rivayetlerin farklı tariklerle aktarılması ve siyasal-tarihî bağlamda şekillenmesi, bu hadislerin doğru anlaşılabilmesi için yalnızca tarihî olayların değil, aynı zamanda hadis ilminde uzman kişilerin yorumlarının da dikkate alınmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Emevîler, Namaz, Cuma namazı, Vakit.

The Evaluation of Narrations Concerning Prayer Times Practices of Some Umayyad Rulers

Abstract

This study undertakes a systematic analysis, within the framework of ḥadīth scholarship, of reports attributing to Umayyad rulers the performance of ṣalāt outside its prescribed times during the period from the reign of Mu'āwiya b. Abī Sufyān to that of 'Umar b. 'Abd al-'Azīz. Issues previously explored in scholarly literature -such as whether the khuṭbas of Friday and Eid prayers were delivered prior to the ṣalāt, and whether a two-rak'a supererogatory prayer was observed after the 'aṣr prayer- have been excluded from the scope of this investigation. Likewise, the influence of these reports on the sects and their employment in contemporary polemics fall outside the limits of this study and are considered matters for separate research. The transmission of such reports with direct attribution to the Prophet, while disregarding their historical contexts and omitting expert assessment, has the potential to lead to significant historical misjudgements and unwarranted controversies. In this regard, it is of particular importance to first evaluate the political circumstances that gave rise to these debates from a historical perspective. The study employs document analysis as its method. Accordingly, reports in the ḥadīth literature concerning the Umayyads' violations of the designated times for Friday and 'aṣr prayers are examined within the framework of content analysis. The findings indicate that Umayyad rulers' neglect of prayer times and their excessive prolongation of khuṭbas were subject to criticism by contemporary fuqahā' and muḥaddithūn. These practices appear to have facilitated the emergence of alternative religious responses. The

transmission of these reports through multiple *ṭuruq* and their formation within distinct political and historical contexts demonstrate that an accurate understanding of such narrations necessitates not only reference to historical events but also the interpretive insights of scholars specialised in *ḥadīth* studies.

Keywords: Hadith, Umayyads, Prayer, Friday prayer, Time.

GİRİŞ

Namazın teşrî süreci içerisinde bazı farklı uygulama ve değişimden bahsetmek mümkündür. Bunlar genel itibariyle namazın vakitleri, rek'atları ve muhtevası olarak sayılabilir. Namazın teşrî süreciyle ilgili rivayetlerin aynı zamanda mezheplerin ihtilafına da delil olduğu bir hakikattir. Günlük beş vakit namazın vaktiyle ilgili ihtilaf ise mezheplerin uygulama ve bazı rivayetleri delil alıp almamalarına veya farklı yorumlamalarına dayanmaktadır.¹ Bu farklı görüşlerin oluşmasında siyasî gelişmelerin etkili olup olmadığının araştırılması ve konuya dair tartışmaların tarihî sürecinin rivayetlere yansımalarının değerlendirilmesi önemlidir.

Bu bağlamda Emevî yöneticilerinin bazı namaz vakitlerine ve hutbelere dair farklı uygulamaları eleştirilmiş ve bu eleştiriler hadis literatürüne girmiştir. Bu hususta bazı meselelerin akademik çalışmalara konu edildiği görülmektedir. Cuma ve bayram hutbelerinin namazdan önceye alınıp alınmadığı ve ikindi namazından sonra iki rek'at nâfile namazın olup olmadığı konuları çalışılmıştır.² Emevî yöneticilerinin cuma ve ikindi namazlarını vaktinde kılmadığı veya çok geciktirdikleri hadis kitaplarında konu başlıkları altında ele alınmaktadır. Fakat tespitlerimize göre henüz bu rivayetlerin hadis ilmi açısından değerlendirilmediği görülmektedir.³ Bu araştırmanın konusu ve amacı; rivayetlerde Emevî yöneticilerinin cuma ve ikindi namazını, vaktinde

¹ Recep Tuzcu, *Namazın Teşrî Süreci ile İlgili Rivayetlerin Kronolojik Değerlendirmesi* (Konya: Hüner Yayınları, 2019), 163-464.

² Yunus Vehbi Yavuz, "Fıkıh Kur'an karşılaştırması", *Kur'an mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 98/6 (1998), 17-42; Abdullah Benli, "'Cuma Hutbesinin Öne Alınması' İddiası Üzerine", *Kur'an mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 99/16,17,18 (1999), 183-195; İlhan Altaş, "İkinci Namazının Farzından Sonra Nafile Namazla İlgili Rivâyetlere Bütüncül Bakış", *Hadith* 8 (2022), 113-150.

³ Yöneticilerin namaz vakitlerini tehiri konusu bk. Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm eş-Şan'ânî el-Himyerî 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: yy., 1403), 2/379-382 (No. 3779-3886); Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-'âssâr*, thk. Yûsuf Kemâl el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988), 2/154 (No. 7590-7591); "Namazın (Vaktinin) geçirilmesi konusu bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Mevâkîtu's-salât", 7.

kılmadıklarına yöneltile eleştirilerin değerlendirilmesidir.⁴ Özellikle güncel tartışmalarda “Emevîlerin namazı” gibi bazı eleştirilere de bu rivayetlerin dayanak alındığı görülmektedir. Bu sebeple hadis ilmi açısından namazın vakti dışında kılınması ya da tehiri meselesinin değerlendirilmesi önemlidir. Bu rivayetlerin oluşmasında siyasî mezheplerin tesiri ya da güncel tartışmalarda dayanak alınması hususu ayrı bir çalışmanın konusudur. Bununla birlikte tartışmaları hazırlayan siyasî sebepleri tarihî perspektiften kısaca ele almak yerinde olacaktır.

1. TARİHÎ ARKA PLAN

Muâviye'nin (öl. 60/680) hilâfeti, Müslümanların istişâresiyle olmamasına rağmen sonuçta iktidarı ele geçirmiş, sonrasında da baskılarla, topluma biat dışında seçenek bırakmamıştır. Şayet halk tarafından kendisine biat edilmeseydi elde ettiği makamdan asla vazgeçmeyecek ve karşı konulması halinde ise kan dökülecekti. Hz. Hasan (öl. 49/669) bu sebeple 41/661 yılında bazı şartlarla hilâfetten çekilmiştir. Bu hususu Muâviye hilâfete geldikten sonra açıkça ifade etmiştir: “Allah'a kasem ederim ki yönetime geldiğim zaman, bu durumdan hiç hoşlanmadığınızı hatta kalplerinizde benim hakkımda geçirdiklerinizi de biliyordum. Fakat ben bu makamı kılıcımın kuvvetiyle elde ettim. Devlet işlerini sizin istediğiniz gibi yürütemezsem, sizler de yapabildiğim kadarıyla yetinirsiniz.”⁵

Muâviye'nin yönetime gelişinden sonra özgür irade ile şûranın vereceği kararın bağlayıcılığı ilkeleri zedelenmiş ve İslâm toplumunun yöneticisini seçme/seçilme yetkisi elinden alınmıştır. Zira Muâviye kendisinden sonra oğlunu veliaht tayin edecektir. Muâviye döneminde sahâbenin hâlâ hayatta olması sebebiyle siyasî baskı nispeten daha az hissedilmişse de kendisinden sonra sahâbenin sayısının azalması ile birlikte bu baskı artmıştır. Bununla birlikte Muâviye, Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/728) dile getirdiği şu dört noktada eleştirilmekten kurtulamamıştır: 1. Zor kullanarak hilâfeti ele geçirmesi 2. Layık olmadığı ve kötü alışkanlıkları olduğu halde oğlu Yezîd'i (öl. 64/683) halef tayin etmesi 3. Hz. Peygamber'in hadisine rağmen Ziyâd'ı (öl.

⁴ Habertürk TV, “Mecburi hallerde yürüyerek bile namaz kılınabilir”, *YouTube* (30 Ocak 2024), 22:05:17-22:15:30; HT Bilim Tarih Felsefe, “İslam'ın En Temel İbadeti Namaz Değil Kur'an Okumaktır”, *YouTube* (12 Haziran 2023), 22:20:08-22:25:10.

⁵ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ahmed Ebu Kasım vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 8/132.

53/673) nesebine katması 4. Hucr b. Adî'yi (öl. 51/671) haksız yere öldürtmesi.⁶

Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i kendisinden sonra veliaht tayin etmesi fikrini ilk defa ortaya atanın Muğîre b. Şu'be (öl. 50/670) olduğu ve bu maksatla insanların siyasî görüşlerini parayla satın aldığı nakledilmektedir.⁷ Muâviye, oğlu Yezîd'e biat etmesi karşılığında Abdullah b. Ömer'e (öl. 73/693) yüklü bir meblağ para gönderdiği ancak onun bunu reddettiği görülmektedir.⁸ Ayrıca Muâviye, Medine vâlisi Mervân b. el-Hakem'den (öl. 65/685) oğlu Yezîd için biat almasını da istemiştir. Mervân, bu veliahtlık eyleminin, Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) ve Hz. Ömer'in (öl. 23/644) kendisinden sonra halef bırakma ile bir olduğunu ifade edince; orada bulunanlardan Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman (öl. 53/673) ayağa kalkıp "Yalan söylüyorsun, Mervân! Siz hiçbir zaman toplumun iyiliğini düşünmediniz ve krallık peşindesiniz..." diyerek itiraz etmiştir. Bu itiraz üzerine Mervân, onun yakalanmasını emredince Abdurrahman, Hz. Âişe'nin (öl. 58/678) yanına sığınmıştır. Mervân Hz. Âişe'nin evine gelerek: "Anne ve babasına, 'Yeter artık! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken yeniden diriltilememle mi tehdit ediyorsunuz?'"⁹ âyetini okuyup; bunun (Abdurrahman) hakkında indiğini söyleyince Hz. Âişe "Benim özrüm"¹⁰ dışında ailemiz hakkında bir şey inmemiştir" diye karşılık vermiştir.¹¹ Bu olaylar göstermektedir ki Muâviye'nin iktidarı ele geçirme süreci ile Emevîlerin halka karşı siyasî baskısı başlamıştır. Hz. Âişe, Muâviye'ye hitaben yazdığı bir mektupla vaziyeti eleştirmiş ve "Allah'ın kızdığı işleri övmeye insanları zorlaman, bu insanlar için zillettir." demiştir.¹² Muâviye dönemi ve sonraki süreçte siyasî baskının giderek arttığını Saîd b. Müseyyeb'in (öl. 94/713) şu açıklaması özetlemektedir: "İlk fitne Hz. Osman'ın (öl. 35/656) ölümü ile başladı. Bedir ashâbı kalmadı. Sonra ikinci fitne -Harre olayı- patlak verdi

⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/487; Osman Nuri Dural, *Muâviye bin Ebî Süfyan'a Yöneltilen Eleştiriler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 52.

⁷ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmi'l-fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdusselam Tedmir (Beyrut: Dâru Kütübi'l-Arabiyye, 1417), 3/503-504.

⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmi'l-fi't-Tarih*, 3/506; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/89.

⁹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Ahkâf 46/17.

¹⁰ en-Nûr 24/11-20.

¹¹ Buhârî, "Tefsîr" 46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmi'l-fi't-Tarih*, 3/506.

¹² Ma'mer b. Raşid el-Ezdî, *el-Câm'i*, thk. Habîbürrahman el-A'zâmî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1413), 11/451 (No. 20978).

Hudeybiye ashâbı da kalmadı. Sonra üçüncü fitne patlak verdi insanlarda bu fitneyi defedecek akıl ve güç de kalmadı.”¹³

Emevî Devleti’nin kurucusu Muâviye döneminin ortalarına doğru siyasî baskılarda bir artış görünmeye başlanmıştır. Bu baskı ve şiddetin artmasının elbette birçok sebebi söz konusudur.¹⁴ Baskı ve şiddetlere karşı halkın tepkisini azaltmak veya ortadan kaldırmak için yöneticiler tarafından bazı tedbirler alınmıştır. Bunlardan biri de ilk defa Muâviye’nin vâizler atayarak cuma namazları öncesinde siyasî konuşmalar yaptırmasıdır. Kûfe vâlisi Muğîre’nin cuma hutbelerinde Hz. Ali ve taraftarlarını ağır bir dille eleştirmesi ve Osman’ı överek onun katlini kınayan konuşmalar yapması üzerine Hucr b. Adî şiddetli tepki gösterdi ve onun yerdiklerinin kendisinden daha faziletli olduğunu mescitte yüzüne karşı söyledi. Ayrıca Hucr, Ali’yi açıkça methedip Muâviye’nin kötülüklerini ortaya koydu. Hucr’un bu tavrı hayatını tehlikeye atmasına sebep olmuş lakin Muğîre, Kûfe vâililiği boyunca onu gözetip kollamıştır. 51/671 yılında Ziyâd’ın Kûfe vâililiği altında Kûfe ile Basra birleştirildiğinde, Muâviye’nin emri gereğince Hucr ve arkadaşları öldürülmüştür.¹⁵

Abdülmelik b. Mervân’ın (öl. 86/705), Medine’ye geldiğinde halkı korkutmak amacıyla hutbede şu konuşmayı yaptığı nakledilir: “Ben, bu ümmete arız olan hastalıkların tedavisi için kılıçtan başka çare göremiyorum. Şimdi içinizden birisi çıkar da bana ‘Allah’tan kork!’ derse hemen kellesini vururum.”¹⁶

Emevî Devleti’nde ilerleyen süreçte bazı çevreler, Hz. Peygamber’in uygulamalarına ve mesajına ters düşmesine rağmen, bazı haberler uydurarak ya da âyetleri farklı şekilde yorumlayarak dini bir mesnede dayanma gayreti içerisine girmişlerdir. Bu durum devlete itaatin zorunlu, isyanın gereksiz, sorumlularının Allah’a havale edilmesi gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Bu ircâ’ görüşü Hz. Peygamber’e isnad edilen bazı hadislerle dayandırılmaktadır.¹⁷ Bu düşünce sistemiyle, İslâm

¹³ Buhârî, “Meğâzî”, 12.

¹⁴ Emevî toplumunda şiddetin nedenleri için bk. Mehmet Çakırtaş, *Emeviler Dönemi Şiddet Hareketleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 23-73.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmi'l-fi't-Tarih*, 10/3/461-472; Nebi Bozkurt, “Hucr b. Adî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/277-278.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmi'l-fi't-Tarih*, 4/104.

¹⁷ Buhârî, “Fiten”, 2; “Enbiyâ”, 50; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts), “İmâre”, 44, 53; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Fiten”, 25.

tarihinde yaşanan olayların kadere boyun eğilmesi şekline evrilmesine ve toplumsal fikir ve düşünce dinamiğinin yitirilmesine sebep olduğu görülmektedir. Bu meyanda Emevî yöneticilerin siyasî baskılarını toplumda hissettirdikleri, propagandalarının uzun sürmesi sebebiyle cuma ve ikindi namazlarını vakitleri dışında kıldıkları veya çok geciktirdikleri ve eleştirildikleri görülmektedir. Bu hususun hadis kitaplarına yansması bir tarafa, Hz. Peygamber'in, namazı vakti dışında kılacak yöneticilerin geleceğini haber vermiş olması;¹⁸ kaderin bir cilvesi olarak algılanmasına sebep olmuştur. Ancak yaşanan siyasî baskı ve sıkıntıların Hz. Peygamber'in dilinden ifadesi bazı rivayetlere anlamlar yüklenmesi şeklinde geliştiği söylenebilir. Emevîlerin namaz vakitlerinde yaptıkları değişikliklere geçmeden önce rivayetlerde namaz vakitlerinin teşrî süreci hakkında hülâsa bir bilgi vermek isabetli olacaktır.

2. NAMAZ VAKİTLERİNİN TEŞRÎ SÜRECİ

Konuyla ilgili tartışmalara dair rivayetleri değerlendirmeden önce Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde günlük namaz vakitlerinin teşrî sürecini arz etmek istiyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'de günlük beş vakit namazın vakitli farz kılındığı¹⁹ ve zamanının belirlendiği görülmektedir. Âyetlerin nüzûl sırası dikkate alındığında güneş doğmadan ve batmadan²⁰ iki vakit sabah ve ikindi namazının son vakitlerine işaret edilmektedir. Bu iki vakit namazın risâletin ilk yıllarında varlığı haberlerden de anlaşılmaktadır.²¹ Beş vakit namaza işaret eden âyetler de bundan sonra nâzil olmuştur: *"Akşama girdiğinizde ve sabaha çıkarken Allah'a ibadet edin. Göklerde ve yerde, yaptığınızı güzel yapmak Allah'a mahsustur. İkinci ve öğle vaktinde de O'na ibadet edin."*²² Diğer bir âyet de şöyledir: *"(Rasûlüm) Onların sözlerine sabırlı ol. Güneşin doğmasından ve batmasından önce ve geceleyin Rabbine ibadet et. Gündüzün iki ucunda da ibadet et; umulur ki (sonuçtan) memnun kalırsın."*²³ Söz konusu âyetlerde sabah ve ikindi

¹⁸ Müslim, "Mesâcid", 240-244; Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sünen es-Sunenu's-Şuğrâ*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetu'l-Maṭbû'âtü'l-İslâmiyye, 1406/1986), "İmâme", 55.

¹⁹ en-Nisâ 4/101.

²⁰ Kâf 50/ 39.

²¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, thk. 'Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 27/289 (No. 16730).

²² er-Rûm 30/ 17-18.

²³ Tâhâ 20/130.

vakti çok açık zikredilmekte gece içerisinde yani akşam, yatsı ve sabah namazları hatta gece namazının vakitleri genel olarak zikredilmektedir. Gündüzün iki tarafı zevâl ve gurup yani doğuş ve batış vakitleri; sabah, öğle ve ikindi namazlarına işaret etmektedir. “*Namazı, güneşin zevâlinde gece karanlığının bastırmasına kadar, bir de kızılığın kümeleştiği sırada devamlı ve tam kıl.*”²⁴ âyetinde ise günlük namazların vakitlerine genel olarak işaret edilmektedir. “*Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın kısımlarında namaz kıl. Zira iyilikler, kötülükleri giderir.*”²⁵ âyetinde de beş vakit namaz kastedilmektedir. “*Namazları ve orta namazı özenle sürekli kılın; Allah’ın huzurunda saygıyla durun.*”²⁶ âyetinde ise namazları vaktinde kılmaya ve özellikle orta namazının korunması istenmektedir. Orta namazının sabah²⁷, öğle²⁸ veya ikindi²⁹ olduğu rivayetlerde ihtilâfıdır. Ancak bunun ikindi vakti olduğu ağır basmaktadır.³⁰ Arapça’da gündüz, güneşin doğması ile batması arasındaki zamandır. İsrâ sûresi 17/78. âyetinde gündüzün başlangıcı güneşin tepe noktasından batıya kayması, Kâf sûresi 50/ 39. âyetinde ikinci ucunun güneşin batmasından önceki gurup vakti olduğu açıklanmıştır. Gece ise en az üç zamandır. Zira Arapça’da çoğul kelimeler en az üçü gösterir. Bunlar gün doğumu öncesi ile batmasından sonraki vakitlerdir.

Konuyla ilgili öğle ve ikindi namazına dair İmam Şâfiî (öl. 204/820), Amr b. Ebî Seleme (öl. 85/704> Abdülaziz b. Muhammed el-Mâcişûn (öl. ?)> Abdurrahmân b. Hâris el-Mahzûmî (öl. ?)> Hakîm b. Hakîm (öl. ?) Nâfi’ b. Cübeyr (öl.?)> İbn Abbas (r.a.) (öl. 68/687) isnadıyla Hz. Peygamber’in şöyle dediğini nakletmektedir: “Cebrâil (a.s.) Kâbe’nin yanında iki kere bana imamlık yaptı: İlkinde öğle namazını, gölgeler bir ayakkabı bağcığı kadarken, sonra da her şeyin kendi gölgesi kadar olduğunda ikindiye kıldırdı. Akşamı oruçlunun iftar ettiği vakitte kıldırdı. Yatsı namazını gurup şafağı kaybolunca kıldırdı. Sabah namazını oruçluya yeme içmenin haram olduğu vakitte kıldırdı. Diğer defasında öğleyi her şeyin gölgesi kendi misli miktarında olunca, bir gün önce

²⁴ el-İsrâ 17/78.

²⁵ Hûd 11/114.

²⁶ el-Bakara 2/238.

²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/436 (No. 1314).

²⁸ Abdurrahman et-Temimî ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Huseyn Selîm ’Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru’l-Muğnî, 1412), “Mukaddime”, 24.

²⁹ Buhârî, “Tefsir”, 44 (No. 4533).

³⁰ Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/93 (No. 95), 1/137 (No. 159).

ikindiyi kıldırıldığı vakitte kıldırıldı. İkindiyi her şeyin gölgesi iki katı olunca kıldırıldı. Akşamı geciktirmeden ilk vaktinde; yatsıyı gecenin üçte ikisi geçtikten sonra kıldırıldı. Sabahı da gün ışıǵı iyice aydınlanınca kıldırıldı.” Cebrâil dönüp “Ey Muhammed! Senden önceki elçilerin namaz vakitleri bu iki günde kıldırılan vakitler arasındadır.” dedi. İmâm Şâfiî “Biz de bu haberi yolculuk dışı namaz vakitlerine delil alırız.” demektedir.”³¹ Abdürrezzâk es-San’ânî (öl. 211/826), İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849), İbn Hanbel (öl. 241/855), Ebû Dâvûd (öl. 275/889), Tirmizî (öl. 279/892), Ebû Ya’lâ (öl. 307/919), İbnü’l-Cârûd (öl. 309/919), İbn Huzeyme (öl. 311/924), İbn Hibbân (öl. 354/965)³² gibi birçok muhaddis rivayeti nakletmekte ve rivayet hasen sahihtir. Ancak İbn Ebî Hayseme (öl. 279/892), “Abdülaziz b. Muhammed el-Mâcişûn, Hakîm’in İbn Abbas’tan rivayetlerini terk etti” demektedir.³³

Hz. Peygamber namaz vakitlerini soranlara kendisini takip etmelerini söyleyerek namaz vaktinin giriş ve çıkış vakitlerinde namazları kıldırarak uygulamalı olarak göstermiştir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805), rivayeti Ebû Hanîfe (öl. 150/767)> Hammâd (öl.120/738)> İbrâhim en-Nehaî’den (öl. 96/714) mürsel bir tarikile nakletmektedir: Bir adam Hz. Peygamber’e namaz vakitlerini sordu. Hz. Peygamber, bu adama; kendilerinin mescitte kılacakları namazların vakitlerini gözlemlemesini tavsiye etti. Bilâl’e de her namazın ezanını ilk gün vaktin tam başında ikinci gün ise namazın çıkış vakitlerinde okumasını söyledi. Sonra soru soran adama “Namazların vakitleri bu iki günde kılınan vakitler arasındadır.” dedi. Rivayeti aktaran Muhammed eş-Şeybânî şöyle demektedir: “Biz de bu görüşü esas alırız. Bize göre akşam namazı da dâhil olmak üzere tüm namazlar bu kurala tâbidir. Ancak, güneş battıktan sonra akşam namazını geciktirmeyi hoş karşılamayız. Bu, Ebû Hanîfe’nin görüşüdür.”³⁴ Konuyla ilgili bir başka

³¹ Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Musned* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1400), 1/26.

³² ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/531 (No. 2028); İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 1/280 (No. 3220); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/202 (No. 3081); Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Delhi: el-Matba’atu’l-Enşâriyye, 1323), “Salât”, 2; Tirmizî, “Mevâkıf”, 1; Ebû Bekr Muhammed b. ishâk İbn Huzeyme, *Sahihi İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-Azâmî (Beyrut: Mektebetu’l-İslâmiyye, t.s.), 1/163 (No. 325); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *el-İhsân Fi takribi Sahihi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaud (Beyrut: Müesseset-ur-rişale, 1408/1988), 14/115 (No. 6223).

³³ Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme İbn Ebî Hayseme, *Âḥbâru’l-Mekkiyyîn min Târîḫi İbn Ebî Hayseme*, thk. İsmail Hasan Huseyn (Riyad: y.y., 1418/1997), 209.

³⁴ Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Âsâr*, thk. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1413/1993), 1/109.

aktarım da Atâ' b. Yesâr'dandır (öl. 103/721): Buna göre Hz. Peygamber'e bir kişi gelerek sabah namazının vaktini sordu. Rasûlullah da kendisine cevap vermedi ve sabah namazını fecrin ilk attığı vakitte kıldırdı. Ertesi günü ise sabah namazını ortalık aydınlanınca kıldırdı ve "Soru soran nerede?" dedi. O da "Buradayım Ey Allah'ın elçisi!" dedi. Hz. Peygamber "(Sabah namazı vakti) bu ikisi arasındaki vakittir." buyurdu.³⁵

Sahâbeye de namaz vakitleri sorulmuş, onların da beş vakit namazın ilk ve son vakitlerini tarifleri rivayetlere yansımıştır. Ümmü Seleme'nin (öl. 62/681) kölesi Abdullah b. Râfi', Ebû Hüreyre'ye (öl. 58/678) namaz vaktini sormuş o da bu vakitleri şöyle açıklamıştır: "Öğle namazını, gölge boyun senin boyuna eşit olduğunda; ikindi namazını, gölge boyun iki katına ulaştığında; akşam namazını, güneş battığında; yatsı namazını, gece ile gecenin üçte biri arasındaki herhangi bir vakitte; sabah namazını ise tan yerinin hafif aydınlanmaya başladığı vakitte kıl."³⁶

Namaz vakitlerinin korku³⁷ ve yolculuk sebebiyle cemedildiği³⁸ genel kabul görse de Hz. Peygamber'in mazeretsiz Medine'de öğle ile ikindiye; akşam ile de yatsı namazlarını cemettiği de haber verilmektedir. İbn Abbas (r.a.) "Korku ve yolculuk olmadığı halde Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'de öğle ile ikindiye ve akşamla yatsıyı -mazeret olmaksızın- birleştirdi." demektedir. Hadisin râvilerinden Ebû'z-Zübeyr dedi ki, Saîd b. Cübeyr'e, "O bunu niçin yaptı?" diye sordum. O, İbn Abbas'a senin bana sorduğun gibi sordum, o şöyle dedi: "İstedi ki ümmetinden kimseye sıkıntı vermesin."³⁹ Ebû Muâviye'nin rivayetinde İbn Abbas'a "Bununla Hz. Peygamber'in maksadı neydi?" diye soruldu o da şöyle dedi: "İstedi ki, ümmetini sıkıntıya sokmasın."⁴⁰

Hz. Peygamber'in günlük namazının beş vakit olduğu hususunda bir şüphe yoktur. Bununla birlikte ilk dönemde Hz. Peygamber'in gece namazı, iki vakit; sabah ve ikindi namazı kıldığı, (Tebük) yolculukta namazları cemettiği ve üç vakit kıldığı⁴¹ rivayet edilmektedir. İbn Abbas rivayetini delil alan Ca'ferî mezhebi mukim olanların da öğle-ikindi ve

³⁵ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, thk. Muḥammed Fu'âd 'Abdubbâkî (Beyrut: y.y., 1406/1985), "Salât", 3.

³⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Vukûtu's-salât", 9.

³⁷ en-Nisâ 4/102.

³⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Kasru's-salât", 1-3.

³⁹ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 50 (No. 705).

⁴⁰ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 54 (No. 705).

⁴¹ Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'* (*Rivâyetu's-Seybânî*), thk. 'Abdulvehhâb 'Abdullaṭîf (b.y.: y.y., ts.), "Salât", 203.

akşam-yatsıyı müşterek vakitte olmak üzere günde üç vakitte kılınabileceği görüşünü benimsemiştir. Günlük namaz vakitlerinin yolculuk da olsa cemlerinin sûri olduğu görüşünü benimseyen Hanefiler vaktin üçe indirilmesine en şiddetli karşı çıkan mezhep olarak görülmektedir. Bu konuda Muhammed eş-Şeybânî Hz. Peygamber'in Tebük Seferi'nde (Receb 9 / Ekim 630) öğle ve ikindi namazını cemettiği rivayetine yer verdikten sonra şunları ifade etmektedir: "Buradaki namazın cem'i ilk namazın vaktinin sonuna tehiri ve ikinci namazı da vaktinin başında hemen kılınmasıdır..."⁴² Hanefilerin cemedilen vakit namazlarının ilk namazın vaktinin sonunda sonrakinin ise başında kılınmasıyla sûreten bir cem olduğu görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır.

H. Peygamber (s.a.v.), güneş sararınca kadar ikindi namazını geciktirip sonra da aceleyle kılmayı, münafıkların namazı şeklinde nitelemiştir.⁴³ Ancak özrü sebebiyle tam vaktinde ikindi namazını kılamayanın, güneş batmak üzere de olsa kılması gerekir.⁴⁴ Zira Hz. Peygamber'in "Güneşin gurbundan önce ikindi namazından bir rek'ata yetişen, namazın tamamına yetişmiş sayılır."⁴⁵ açıklaması bulunmaktadır.

Çeşitli sebeplerle sünnette var olan bu uygulama farklılıkları veya ikindi vaktinin ne zaman başladığı ve ne zaman bittiği hususu tartışmalara konu olmuştur. Öğle namazı son vakti ile ikindi vaktinin başlangıç vakti konusundaki görüş ayrılığı, ikindi namazının başlama vaktine de yansımıştır. Dolayısıyla İmam Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ile İmam Muhammed ve diğer bazı görüşlere göre öğle vakti, "fey-i zevâl" hariç her şeyin gölgesi kendisinin bir misli olduğu zaman biter ve ikindi namazının vakti başlar. Buna asr-ı evvel denir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise öğle vaktinin bitişi, "fey-i zevâl" hariç her şeyin gölgesi kendisinin iki misli olduğu zaman biter ve ikindi namazının vakti başlar. Buna asr-ı sâni denir. ⁴⁶ Şeybânî, kendisinin ve hocası Ebû Hanîfe'nin ikindi namazının vakti konusundaki görüşünü aşağıdaki şekilde izah eder: "Bana gelince güneşin zevâlinde bir mislini biraz geçince, ikindi namazı vakti başlar.

⁴² Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa' (Rivâyetu's-Şeybânî)*, "Salât", 203.

⁴³ Müslim, "Mevâkîṭü's-salât", 28; Ebû Dâvûd, "Salât", 5.

⁴⁴ Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Hanefî Kasânî, *Bedâiu's-senâi fî tertîbi's-Şerâi'* (yy.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406), 1/127; Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferğânî el-Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*, thk. Tallâl Yûsuf (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 1/40.

⁴⁵ Buhârî, "Mevâkîṭü's-salât" 28; Müslim, "Mesâcid", 163-165.

⁴⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa' (Rivâyetu's-Şeybânî)*, "Salât", 1.

Ebû Hanîfe'ye göre ise bir şeyin gölgesi boyunun iki katı olunca ikinci vakti girer.”⁴⁷

İmam Şâfiî ise ikinci namazının vaktini, kendi içinde “fâziletli”, “ihtiyârî”, “kerâhetsiz cevâz”, “kerâhetli cevâz” ve “özür” olmak üzere beşe ayırır. Özür vakti, sefer veya yağmur gerekçesinden dolayı ikinci namazı ile öğle namazının cemedilmek suretiyle öğle namazı vaktinde kılınmasıdır. Diğerleri ise “her şeyin gölgesinin bir buçuk katına çıktığı zamana kadar fazilet, iki katına çıktığı zamana kadar ihtiyârî, ihtiyârî vakitten güneşin sararmasına kadar kerâhetsiz cevaz ve güneşin sararmasından batışına kadar olan zaman aralığını kapsayan kerâhetli cevâz vakitleridir” demişlerdir. “Bir özür olmaksızın ikinci namazını kerâhetli cevaz vaktine kadar ertelemek câiz değildir. Bununla birlikte güneşin batışından önce bir rek'at kılan kimse ikinci namazını eda etmiş olur.”⁴⁸

3. YÖNETİCİLERİN NAMAZ VAKİTLERİNİ GECİKTİRECEĞİNE DAİR RİVAYETİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hz. Peygamber, yolculuk sebebiyle vaktin farz namazını kılmış iki kişiye cemaatle namaz kılınmalarının sebebini sormuş ve bir daha böyle bir durumda *إِذَا صَلَّيْتُمَا فِي رَحَالِكُمَا ثُمَّ أَتَيْتُمَا الْإِمَامَ وَهُوَ يُصَلِّي فَصَلِّيَا مَعَهُ، فَإِنَّهَا لَكُمْ* bir durumda imamla kılınan namaza uymaları gerektiğini kıldıkları/kılacakları namazın nâfile olacağını ifade etmiştir.⁴⁹ Hz. Peygamber'in bu tavsiyesi, Emevî dönemi yöneticilerinin cemaatle kılınan namazların vaktini geciktirmeleri sebebiyle âlimlerin "namaz vaktinin çıktığı" yönündeki içtihadıyla siyasî baskıya karşı bir çıkış yolu olarak uygulamada delil alınmıştır.⁵⁰ Kılınmış olan farz namazın cemaatle tekrar kılınabilmesinin sünnete uygun olduğu ifade edilebilir. Ancak rivayetlerde, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra gelecek yöneticilerin namaz vakitlerini ihlal edeceğini haber verdiği görülmektedir.⁵¹ İlgili rivayet mana ile rivayette, tarihi süreçte yaşanan olaylarla yorumlanarak Hz. Peygamber'e isnat edilme ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu rivayetin farklı tarikleri, hadis ilmi açısından titizlikle değerlendirilmelidir. Bu rivayete “Allah'a masiyette kula itaat edilmez”

⁴⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭaʾ* (Rivâyetu's-Şeybânî), “Salât”, 1.

⁴⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmuʿ Şerhu'l-Muhezzeb* (b.y.: y.y., t.s.), 3/27.

⁴⁹ Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd et-Ṭayâlisî, *el-Musned*, thk. Muḥammed b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999), 2/575 (No. 1343).

⁵⁰ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/155 (No. 1060).

⁵¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/155 (No. 7599).

ve “Sizden yöneticilere itaat ediniz” nasları çerçevesinde bazı yorumların ziyade edildiği de ifade edilebilir. Rivayetlerin fazla miktarda olması sebebiyle öncelikle merfû olanları muhteva ve isnad açısından aynı olanları birlikte değerlendirilmiştir. Abdullah b. Mes’ûd’un (öl. 32/652) ve Ubâde b. Sâmit (öl. 34/54) “Allah’a masiyette kula itaat edilmeyeceği” esasına uygun yorumuna karşılık Âmir b. Rebîa’dan (öl. ?) bunun tam hilafına “imama uymayanın cahiliye üzere öleceği” yorumuyla mutlaka imama uyulması gerektiği şeklinde bir yorumla nakledilmektedir. Ayrıca her iki nassı dikkate alan yorumlarla Abdullah b. Mes’ûd, Ebû Zer (öl. 32/653), Ubâde b. Sâbit’ten rivayet bazı ziyadelerle nakledilmektedir.

3.1. Allah’a Masiyette Kula İtaat Edilmeyeceği Yorumu

Abdürrezzâk es-San’ânî’nin (öl. 211/826-27), Ma’mer b. Râşid (öl. 153/770), Abdullah b. Osman b. Haysem (öl. 144/761),⁵² Kasım b. Abdirrahmân (öl. 120/746),⁵³ Abdulalh b. Mes’ûd isnadıyla nakline göre Hz. Peygamber’in, Abdullah b. Mes’ûd’a كَيْفَ بَكَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِذَا كَانَ عَلَيْكَ أَمْرًا يُطْفِئُونَ السُّنَّةَ، وَيُوجِرُونَ الصَّلَاةَ عَنْ مِيقَاتِهَا؟ " قَالَ: فَكَيْفَ تَأْمُرُنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَسْأَلُنِي ابْنُ أُمِّ عَبْدِ كَيْفَ يَفْعَلُ! لَا طَاعَةَ لِمَخْلُوقٍ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ" "Sünnet söndürölüp namazların vakti dışında kılınması durumunda ne yapacağını" sordu. Abdullah b. Mes’ûd “Ne yapmamı önerirsin Allah’ın elçisi!” dedi. Hz. Peygamber “Sen de mi İbn Ümmü Abd! Allah’a masiyette kula itaat yoktur”⁵⁴ sözü ile yöneticilerin bu yanlış uygulamasına uymaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Rivayet, râvileri sika ve isnadı sahihtir. Ayrıca Abdullah b. Mes’ûd, Velîd b. Ukbe gecikince müezzine kamet getirtip namazı kıldırdı. Velid, Abdullah b. Mes’ûd’u sorguya çekti. O da “Allah’a, sizin ihtiyacınız için namazların vaktini geçirerek yüz çeviremem” dedi. Ayrıca Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Mervâna kızgın ifadeler sarf etseler de namazda imam olarak uymuşlardır. Katade de bunu takip etse de Saîd b. Cübeyr ve Atâ b. Ebû Rebâh namazların vakti çıkacağını hissettiklerinde ya evlerinde ya da îmâ ile de olsa namazlarını vaktinde kılmişlardır.⁵⁵

⁵² Abdullah b. Osman b. Haysem sika bir râvidir. bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1326/1908), 3/193.

⁵³ Kasım b. Abdirrahmân sika bir râvidir. bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl* (b.y.: el-Fârûku'l-Hadîse, 1425/2004), 7/368.

⁵⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/382 (No. 3788); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/432 (No. 3889).

⁵⁵ Geniş bilgi için bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/379-385 (No. 3779-3796.).

Ubâde b. Sâmit'ten «إِنَّهَا سَتَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ، فَتَشْغَلُهُمْ أَشْيَاءٌ عَنِ الصَّلَاةِ حَتَّى يُؤَخَّرُوا عَنْ وَقْتِهَا، فَصَلُّوا لَوَقْتِهَا»⁵⁶ "Sizin başınıza bazı yöneticiler gelecekler. Onlar, meşguliyetleri sebebiyle sizin namaz vakitlerinizi geciktirecek, sizler namazlarınızı vaktinde kılınız."⁵⁶ rivayeti nakledilmektedir.

İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) rivayeti Vekî' b. el-Cerrâh (öl. 197/812), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) > Mansûr b. Mu'temir es-Sülemî (öl. 132/750) > Hilâl b. Yesâf el-Eşcâî (öl.?) > İbn Müsennâ Damdam el-Humsî (öl.?) > İbn Ebî Ebzâ, Abdullah b. Haris b. el-Ebzâ (öl. ?) > Ubâde b. Sâmit (öl. 34/54) > Hz. Peygamber isnadıyla nakletmektedir. İsnadı muttasıl olsa da İbn (Ebû'l) Müsennâ Damdam sebebiyle zayıftır. Ancak tariklerin mutabaatı ile sahih li gayrihidir.⁵⁷

Bu konuda Hasan-ı Basrî⁵⁸ ve Tâvûs b. Keysân el-Himyerî'den (öl. 106/725) mürsel rivayetler de nakledilmektedir.⁵⁹

3.2. İmama İtaati Emreden Yorum

Âmir b. Rebîa (öl. ?) rivayetinde «إِنَّهُ سَتَكُونُ أُمَرَاءُ بَعْدِي، يُصَلُّونَ الصَّلَاةَ لَوَقْتِهَا، وَيُؤَخَّرُونَ عَنْ وَقْتِهَا، فَصَلُّوا مَعَهُمْ، فَإِنْ صَلُّوا لَوَقْتِهَا فَصَلُّوا مَعَهُمْ فَلَكُمْ وَلَهُمْ، وَإِنْ أَخَّرُوا عَنْ وَقْتِهَا فَصَلُّوا مَعَهُمْ فَلَكُمْ وَعَلَيْهِمْ، مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً، وَنَامَ نَامَتِ الْعَهْدِ فَمَاتَ نَاكِثًا لِعَهْدِهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا حُجَّةَ لَهُ»⁶⁰ namazın vaktinde kıldırılması imam ve cemaatin lehine, vaktinin dışında kıldırması imamın aleyhine olsa da cemaatin lehine olduğu bildirilmiş ve imama itaat önerilmiş yoksa kişinin cahiliye üzere öleceği ve kıyamet gününde onun lehine bir delil bulunmayacağı bildirilmiştir. Bu rivayette yöneticilerin hatalı davranışları olsa da namaz kıldıkları sürece itaat edilmesi önerilmiştir.⁶⁰

Abdürrezzâk, Abdülmelik b. Cüreyc> Âsım b. Abdullah b. Âsım (öl. 132/750) > Abdullah b. Âmir b. Rebîa'nın (öl. 85/704) babası Âmir isnadıyla Hz. Peygamber'den naklettiği isnadda yer alan Âsım b. Abdullah

⁵⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/154 (No. 7591).

⁵⁷ Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. 'Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî 'Esmâ'ir-Ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1400/1980), 13/129; Ebû'l-Faḍl 'Abdirrahîm b. el-Huseyn b. 'Abdurrahmân Zeynuddîn el-'Irâkî, *Zeylu Mizânî'l-İ'tidâl*, thk. 'Alî Muḥammed Mu'avvaḍ, 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: y.y., 1416/1995), 318.

⁵⁸ Ma'mer, *el-Câm'i*, 11/330.

⁵⁹ Ma'mer, *el-Câm'i*, 11/329.

⁶⁰ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/379 (No. 3779). Rivayet aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde de geçmekte söz konusu eseri tahkik eden Şuayb el-Arnaûd, Âsım b. Ubeydullah'tan dolayı rivayetin isnadının zayıf olduğunu belirtmektedir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/452-453 (No. 15681).

b. Âsım (öl. 132/750) hadislerinde nekâret ve ızdırab sebebiyle delil alınmamakla tenkide uğramıştır.⁶¹ Rivayetin metninde namazın vaktinde kıldırılması imam ve cemaatin lehine, vaktinin dışında kıldırması imamın aleyhine cemaatin lehine olsa da imamın aleyhine olduğu bildirilmiştir. Farz namazlarda cemaate uymanın farz olduğu aksini yapanın cahiliye üzere öleceği ve kıyamet gününde onun lehine bir delil bulunmayacağı bildirilmiştir. Bu durum yöneticilerin hatalı davranışları ibadet konusunda da olsa onlara uymayı emretmektedir.

Ayrıca İbn Ebû Şeybe Ubâde b. Sâmit'in hanımının oğlu Ebû Ubey isnadiyla (Ubâde b. Sâmit) Hz. Peygamber'in namaz vakitlerini geciktirecek yöneticilerin geleceğini haber verdiğinde "Biz onlara uyalım mı?" sorusuna, "Evet" şeklinde cevabını nakletmektedir.⁶² Ahmed b. Hanbel'in de olayı daha detaylı naklettiği görülmektedir. Ancak râvilerinden İsmail b. Ayyâş sebebi ile isnadı zayıftır.⁶³

Ancak mezkûr iki rivayetin isnadı açısından zayıf olduğu görülmektedir. Yöneticilerin yanlışlarında uyarılması *emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker* çerçevesinde topluma farzdır. Bir kısım insanların bunu yerine getirmesi yeterlidir.

3.3. Namazı Vaktinde Kılmayı ve İmama da Uymayı Öneren Yorum

Âmir b. Rebîa'dan gelen rivayet cemaate uymaya diğer rivayetlerde cemaate uymak yerine farzı cemaatten önce kılmaya teşvik ederken Ebû Zer rivayetinde ise Emevîlerin baskılarına karşı bir çıkış yolu sunacak şekilde yorumlanmıştır. Bu hadisin aslı, farzı kılsalar da cemaatle namaza katılmaları gerektiğini bildiren rivayeti akla getirmektedir. Ebû Zer, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmektedir: *إِنَّهُ سَيَكُونُ أَمْرًا يُؤَخِّرُونَ الصَّلَاةَ عَنْ مَوَاقِيتِهَا، أَلَا فُصِّلَ الصَّلَاةُ لَوْ قُتِلَتْ، ثُمَّ انْتَبَهُمْ، فَإِنْ كَانُوا قَدْ صَلَّوْا كُنْتُ قَدْ أَحْزَرْتُ صَلَاتَكَ، وَإِلَّا صَلَّيْتُ مَعَهُمْ فَكَانَتْ لَكَ نَافِلَةٌ* "Size daha sonra namazı geciktirecek bazı yöneticiler gelecek, dikkat edin siz namazı zamanında kılın. Onların yanına geldiğinde namazı kılmışlarsa sen namazını kılmıştın. Şayet kılmamışlarsa onlarla sen de kıl bu senin için nâfile olur." Diğer rivayet yine Ebû Zer'den Hz. Peygamber'in, dizine vurarak: "Sen namazı geciktiren toplulukla karşılaştığında ne yapacaksın! Namazını

⁶¹ Bk. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: y.y., 1410/1990), 7/459; İbn Hacer el-'Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/48.

⁶² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/526 (No. 37721).

⁶³

vaktinde kıl sonra onların yanına gel. Mescitteysen onlarla namazı bir daha kıl!" şeklindedir.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (öl. 204/819) bu konuda Ebû Zer'den (öl. 32/653) iki farklı tarikle rivayeti müsned olarak nakletmektedir. Rivayeti İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Nesâî bazı metin farklılıklarıyla mana rivayeti olarak Ebû Zer'den nakletmişlerdir. İsnadda yer alan râviler sika, isnadı muttasıl ve sahihtir.⁶⁴ İlk rivayette bazı yöneticilerin namaz vaktini geciktireceği zikredilirken ikinci rivayette "bir topluluğun namazı geciktireceği" zikredilmiştir.

Ayrıca bunu teyit eden yorumların Abdullah b. Mes'ûd'dan da bir müsned haberin nakledildiği görülmektedir. el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehaî el-Kûfî (öl. 75/694), Alkame b. Kays el-Kûfî (öl. 62/682) ile İbn Mes'ûd'un yanına güneş tepedeyken girdik. Güneş batıya meyledince namaza durdu, biz de ona uyduk. Ben ve arkadaşımın elinden tutarak yanına çekti. Sonra ayağa kalkarak "Hz. Peygamber (s.a.v.) bu şekilde üç kişi olunca böyle yapıyordu" dedi. Sonra namazı kıldırıp şöyle dedi: "Daha sonra namazı geciktirecek yöneticiler gelecek, namaz için onları beklemeyin vaktinde kılınız. Onlarla kıldığınızı da nâfileye niyet ediniz."⁶⁵ Ahmed b. Hanbel'in, Ubeydullah b. Muhammed el-Basrî (öl. 228/843)> Muhammed b. İshâk b. Yesâr (öl. 151/768)> Abdurrahmân b. el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehaî (öl. 99/717), babası el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehaî el-Kûfî (öl. 75/694) rivayeti isnadı Muhammed b. İshâk sebebiyle hasendir. Ancak Abdürrezzâk, rivayeti Ma'mer> Ebû Bekr Eyyûb b. Ebî Temîme Keysân es-Sahtiyânî (öl. 131/749)> Muhammed b. Sîrîn'den (öl. 110/729) isnadıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan mevkuf olarak nakledilmektedir.⁶⁶ Müslim'de (öl. 261/875) rivayeti Ebû Küreyb Muhammed b. el-Alâî el-Hemâdânî (öl. 248/863)> Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim el-A'mâ ed-Darîr (öl. 194/810)> Süleyman b. Mihrân el-A'meş (148/776)> İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehaî el-Kûfî (öl. 96/714)> el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehaî el-Kûfî (öl. 75/694) ve Alkame b. Kays el-Kûfî (öl. 62/682) isnadıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan

⁶⁴ Tayâlisî, *el-Musned*, (1/362 (No. 455). Ayrıca rivayeti İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Nesâî bazı metin farklılıklarıyla mana rivayeti olarak Ebû Zer'den nakletmişlerdir. İsnadda yer alan râviler sika, isnadı muttasıl ve sahihtir. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/134 (No. 7808); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/379-380 (No. 21478- 21479); Müslim, "Mesâcid", 241; Nesâî, "İmâme", 55.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/363 (No. 4347). Muhammed b. İshâk sebebiyle isnadı hasen derecesinde, Müslim'in de naklettiği tarikle sahih li gayrihidir. Bk Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/395 (No. 4386).

⁶⁶ 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/382 (No. 3786).

daha uzun bir metinle mevkuf olarak nakletmektedir.⁶⁷ Rivayetin mevkuf olduğu anlaşılmaktadır.

Bu rivayet, hoca öğrenci silsilesi içinde bazı metin farklılıklarıyla nakledilmektedir. Hz. Peygamber'in yöneticilerin hatalarına tabi olunmaması yönünde uyarısı zamanla Müslim'de nakledildiği üzere Abdullah b. Mes'ûd'un, öğrencilerine namazı vaktinde kılmayan yöneticilere dair değerlendirmesine sebep olmuştur.

Bu konuda ikinci şahit tarikle Ubâde b. Sâmit, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletti: "Size bazı yöneticiler gelecek. Onlar meşguliyetleri sebebiyle sizin namaz vakitlerinizi geciktirecekler, siz namazınızı vaktinde kılınız." Bir adam dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! O yöneticilerle namaz vaktinde denk gelirsek onlarla namaz kılalım mı?" O da "Evet isterseniz." dedi. Ahmed b. Hanbel rivayeti, İbn Ebî Ebzâ yerine Ubâde b. Sâmit'in hanımından nakletmiştir.⁶⁸

Abdürrezzâk, Ebû Suhayb (öl. ?)⁶⁹ ve Ebü'l-Müsennâ Damdam Emlûkî (öl. ?)⁷⁰ rivayeti, bazı mürsel tariklerle aynı muhteva ile naklettiği görülmektedir.⁷¹ Ebû Suhayb ve Ebü'l-Müsennâ Damdam Emlûkî adlı iki tabiûnun Hasan-ı Basrî'den mürsel olarak da rivayeti söz konusudur. İbn Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel aynı isnadla Vekî' > Süfyân > Mansûr > Hilâl b. Yesâf > İbn Müsennâ el-Humsî > İbn Ebî Ebzâ Abdullah b. Haris b. el-Ebzâ'dan nakletmiştir. İsnaddaki râvilerden İbn (Ebü'l) Müsennâ Damdam sika ve zayıf olduğu konusu ihtilaflı olsa da diğer tariklerin mutabaatı ile sahih li gayrihidir.⁷²

İmam Mâlik, Ma'mer b. Râşid, Abdürrezzâk es-San'ânî, İbn Ebû Şeybe ve Müslim'in sırasıyla hoca öğrenci ilişkisi çerçevesinde bu rivayeti namazın vakti geciktirildiğinde vakti çıkmadan kılınmasını ancak nafîle olarak imama uyararak da cemaati terketmemeyi öneren yorumlarla rivayeti naklettikleri görülmektedir. Bu açıdan rivayetin isnadında bazı râvileri tenkide uğrasa da rivayetin tarikleri isnad açısından sahihtir. Ayrıca mürsel rivayetlerle bu muhteva desteklenmektedir.

⁶⁷ Müslim, "Mesâcid" 26.

⁶⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/154 (No. 7590); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/360, 450.

⁶⁹ Hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece künyesiyle ilgili rivayete yer verilmiştir. Ebû Ahmed el-Hâkim el-Kebîr Muhammed b. Muhammed Ahmed b. İshâk en-Nisâbü'rî el-Kerâbisî, *el-Esâmî ve'l-Künâ*, thk. Ebû Muhammed b. Ali el-Ezherî (Kahire: Dâru'l-Fruk, 1436/2015), 4/348.

⁷⁰ Hasan-ı Basrî'den rivayetleri vardır. Hasan-ı Basrî'nin Ehli beyt râvilerini zikretmeden rivayetleri mürsel olarak naklettiği bilinmektedir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 7/458.

⁷¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/382 (No. 3785).

⁷² Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 34/250; Zeynuddîn el-İrâkî, *Zeylu Mîzânî'l-İ'tidâl*, 218.

Emevî yöneticilerinin cuma gibi cemaatle kılınması zorunluluk gerektiren namazları öğle vakti çıktıktan sonra ve yine meşguliyetleri sebebiyle ikinci namazını vakti çıkınca kıldıkları veya namazın vaktini çok geciktirdikleri, bu sebeple farz namazı kılanın tekrar nafîle olarak cemaatle namaz kılmasını tavsiyesi Hz. Peygamber'in yukardaki mezkûr rivayetine dayanmaktadır. Bu rivayet sahâbe ve tabiûn yorumları ziyade edilerek müsned olarak nakledildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hususu gösteren üç ayrı yorumun varlığıdır. Ancak cumhurun genel kanaati son yorum şekli olduğu cemaate devamı ve böyle bir durumda namazın vakti çıkmadan kılınmasının gerektiğidir.

4. NAMAZ VAKİTLERİNDE DEĞİŞİM

Emevîler döneminde siyasî baskılar yanında ibadete dair uygulamalarla ilgili bazı değişimler olduğu iddia edilmektedir. Bunlardan biri de Emevîler'in cuma ve ikinci namazlarını vakti dışına kadar geciktirdikleri veya tehir ederek kıldıklarına dair rivayetlerdir. Emevî yöneticilerinin namaz vakitlerini ihlalleri rivayet ilmi açısından ele alınmıştır.

4.1. Cuma Namazını Vaktinde Kıldırılmalarına Yöneltilen Eleştiriler

Cuma namazı cemaatle ve öğle vaktinde kılınması gereken bir namazdır. Emevî yöneticilerinin cuma namazını öğle vakti çıktıktan sonra kıldırarak ve buna karşı sahâbenin tepki gösterip eleştirdikleri rivayetlere yansımıştır. Abdullah b. Ömer fitneye yol açmamak düşüncesiyle, Emevîler'in siyasî tutumları karşısında genellikle sessiz kalmasına rağmen, bazı dini konulardaki Emevî yöneticilerinin ibadet vakitlerini ihmallere göz yummamış, hatalarını yüzlerine karşı söylemekten çekinmemiştir.

Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî (öl. 41/661), bir gün hutbeyi uzatıp cuma namazını geciktirince, İbn Ömer karşı çıkarak "Ey Emir! Güneş seni beklemiyor!" diye itiraz etmiştir. Haccâc, onun bu uyarısına karşılık "Senin dışında itiraz eden biri olsaydı, boynunu vurmak isterdim." cevabını vermiştir.⁷³ Bu diyalog, siyasî baskının boyutunun ibadet hayatına kadar yansıdığına işaret etmektedir. Bu sebeple telif edilen birçok hadis kitabında bu meseleye konu başlığı açıldığı görülmektedir. Nitekim İbn Ebû Şeybe, Humeyd b. Abdîrrahmân> Hasen b. Sâlih>

⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, 4/7184; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru alemu'n-nübelâ* (Kahire: Dârru'l-hadis, 1427), 3/230.

İbrâhim b. el-Muhâcir> Ebû Bekr b. Amr b. Utbe ez-Zührî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Haccâc cuma namazını geciktirdi, namazı kıldığında Ebû Cühayfe de onunla kıldı. Sonra Haccâc kalktı ve kıldığı iki rek'at cumaya iki rek'at daha ekledi. Bunun üzerine Ebû Cühayfe şöyle dedi: "Ey Ebû Bekr! Seni şahit tutuyorum bu ikindi namazıdır." dedi."⁷⁴ Emevî taraftarı Ebû Cühayfe (öl. 74/693), Haccâc'ın cuma namazını geciktirmesinin sünnete uygun olduğunu iddia etmektedir. Zira Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *Müsned* adlı eserinde Züheyr> Yezîd b. Hârûn> Süfyân b. Hüseyin tarikiyle, el-Hakem b. Utbe'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Haccâc, cuma günü namazı geciktirince ona bir şeyh (ihtiyar) şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki! Senin (cuma namazını) geç kıldırдың gibi Hz. Peygamber'i (s.a.v.) namaz kılarken gördüm." Onun Hz. Peygamber'den nakilde bulunduğunu görünce dedim ki "Hz. Peygamber'in bunu yaptığını nasıl gördün?" O şöyle dedi "Onu, güneş batıya meyledince (hutbe için) çıktığını, gördüm." Bu Ebû Cühayfe'ydi.⁷⁵

Bu tahlilde; Haccâc da cuma vaktinin çıktığını kabulle cuma namazı yerine ikindi namazı kılması ve Ebû Cühayfe de Hz. Peygamber'in vaktin güneş gurup halindeyken cuma yerine ikindi namazı kıldığını iddia etmektedir. Bunu doğrulayan bir başka haber bulunmamaktadır. Nakledilen haberlerden Haccâc'ın bu tutumunu sadece cuma namazında değil Arafat'ta da sürdürmüş olduğu ve bunu alışkanlık haline getirip, siyasî baskı aracına dönüştürdüğü anlaşılmaktadır.

Mâlik b. Enes (öl. 179/795) rivayetinde Abdullah b. Ömer, Arafat'ta güneşin batıya meyletmesiyle Haccâc'a hitaben "Sünnete uymak istiyorsan güneşin batıya meyletmesiyle yola çıkmalısın." dedi. Haccâc "Bu saatte mi?" deyince İbn Ömer "Evet" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Haccâc "Abdest alayım da geliyorum." dedi. Haccâc gelince İbn Ömer'in ona "Sünnete uymak istiyorsan hutbeyi kısa tut ve namazı kıldırırmakta acele et." dediği nakledilmektedir.⁷⁶ Buna rağmen Haccâc hutbeyi uzatmış ve namazı geciktirmiştir. Bu durum şu şekilde bildirilmektedir. İbn Ebû Şeybe> Veki'> Süfyân> Abdullah b. Osmân isnadıyla Ali el-Ezdî şöyle demiştir: "Haccâc Arafat'ta namazı geciktirdi. Bunun üzerine İbn Ömer namazını hemen biniti üzerinde kılıverdi. İnsanlar (Arafat'ta) vakfedeydi. İbn Ömer tutumuyla Haccâc'a namaz vaktini geciktirdiğini hissettirdi."⁷⁷

⁷⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/474 (No. 5486).

⁷⁵ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî el-Mevsilî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984), 2/187 (No. 886).

⁷⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Hac", 194.

⁷⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/155 (No.7596).

Alâüddîn el-Haskefî'nin (öl. 1088/1677) Ebû Hanîfe'den derlediği *Müsned*'de Abdullah b. Ömer'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmektedir: "Hiçbir mümin nefsinin zelil kılmasını!" Kendisine denildi ki "Kişi nefsinin nasıl zelil kılarsın ey Allah'ın elçisi!" Bunun üzerine o da şöyle dedi: "Nefsinin güç yetiremeyeceği kötülüklerle mükellef kılarsın."⁷⁸ Emevî dönemindeki siyasî baskılara işaret eden rivayet Ebû Bekre tarafından da nakledilmektedir. Bezzâr (öl. 292/905), Halil b. Zekerîyyâ, Habîb b. eş-Şehîd vasıtasıyla bu konuda, el-Hasen b. Ebî'l-Hasen'in şöyle dediğini haber vermektedir: "Bir adam kalktı ve şöyle dedi: "Ey Ebâ Saîd el-Haccâc! Cuma günü namaz gecikti, neredeyse ikinci oldu." dedi. Ve (el-Hasen b. Ebî'l-Hasen) kalk ve sen de ona "Allah'tan korkmasını söylemelisin!" dedi. el-Hasen b. Ebî'l-Hasen bu kişiye "(Bunu onlara desem) beni öldürürler" cevabını verdi. Adam bunun üzerine "*İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi.*"⁷⁹ âyetini okudu. Bunun üzerine el-Hasen b. Ebî'l-Hasen, Ebû Bekre'ye "Bana Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dedi diyerek haber verdi." dedi: "Hiçbir mümin nefsinin zelil kılmasını!" Ashâbı "Kişi nefsinin nasıl zelil kılarsın ey Allah'ın elçisi!" dediler. O da şöyle buyurdu: "Güç yetiremeyeceği kötülüklerle mükellef kılarsın." dedi.⁸⁰

Ebû Ya'lâ rivayetin devamında bu konuşmalarına devam eden Muallâ ed-Dabbî'nin Hasen'in meclisinden sonra Yezîd b. Mühelleb'in yanına uğrayarak Yezîd'e Hasen ile aralarında geçenlerden bahsetmektedir: Buna göre Hasen, bir yıl hapiste kaldıktan sonra çıkar ve cuma günü mescide geldiğinde Hakem b. Eyyûb'un hutbeyi uzattığını görünce itiraz eder ve görevliler yakalayıp Hakem'in önüne götürürler. O da akli dengesinin yerinde olmadığını düşünerek serbest bırakır. Fakat itirazlarına devam edince Hakem, durumu bir mektupla Haccâc'a aktarır. Haccâc da ona cevap olarak "Âdil şahitler onun deli olduğuna şahitlik ediyorsa koyuver gitsin. Yoksa elleri ve ayaklarını kes ve gözlerine mil çektir ve sonra da onu as!" diye yazar. Şahitler, Hakem'in yanında Hasen'in deli olduğuma şahitlik ederler ve tekrar serbest kalır. Serbest kaldıktan sonra Ebu'l-Hasen'in kardeşinin cenazesine katılan Muallâ ed-Dabbî ile bir kenarda Allah'ı anıp, ahireti hatırladıktan sonra

⁷⁸ Numan b. Sâbit İmam Azâm Ebû Hanîfe, *Müsnedü Ebî Hanîfe rivayeti Haskefî*, thk. Abdurrahman Hasen Mahmud (Mısır: el-Âdâb, ts.), 11.

⁷⁹ el-Mâide 6/79.

⁸⁰ Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed Hâris b. Ebî Usâme, *Buğyetu'l-Bâhis 'an Zevâidi Musnedi'l-Hâris*, thk.. Huseyn Ahmed Sâlih el-Bâkirî (Medine: Merkezü Hidmetu's-sünne, 1413), 2/772 (No. 773).

arkadaşlarının yanına gider fakat arkadaşları onun yanından uzaklaşırlar. Hakem'e itirazlara devam edince tekrar hapse atılır, işkence görür ve Vâsıt'a sürgün edilir ve hapishanedeyken de Haccâc ölür.⁸¹

Haccâc'ın siyasî baskısı, sonunda İslâm toplumunu ibadet konusunda da ikileme düşürmüş, bu yüzden onlar önce namazı vaktinde kılmışlar akabinde nâfileye niyet ederek yöneticiyle tekrar kılmak zorunda kalmışlardır. Buna dair seleften birçok rivayet nakledildiği görülmektedir.

İbn Ebû Şeybe, Humeyd b. Abdірrahmân, Hasen tarikiyle, İbrâhîm b. Muhâcir'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Haccâc, cuma namazını geciktirir ben, İbrâhîm (en-Nehâî) ve Saîd b. Cübeyr öğle namazını kılardık. Sonra o hutbe verirken de kendi aramızda sohbet ederdik. Akabinde de nâfileye niyetle onlarla tekrar namaz kılardık."⁸² Ayrıca İbn Ebû Şeybe, Vekî', Süfyân tarikiyle el-'Ameş'in şöyle dediğini nakletmektedir: "İbrâhîm (en-Nehâî) ve Hayseme öğle ve ikinci namazlarını evlerinde kılıyorlardı. Sonra Haccâc'ın yanına gelip onunla namazlarını tekrar kılıyorlardı.⁸³ Buna ilaveten İbn Ebû Şeybe, Vekî', Süfyân tarikiyle Ebû Hişâm "Haccâc, (cuma) namazını geciktirdi, bu sebeple Ebû Vâil Şakik b. Seleme el-Esedî (öl. 82/701) oturduğu yerden îmâ ile namazını kılıverdi." demiştir.⁸⁴ Ebû Vâil, bununla da kalmamış, toplumun da uygulamasını tatbik etmesini isteyerek Emevîlerin bu yanlış uygulamasına karşı duruş sergilemiştir. İbn Ebû Şeybe, Vekî', İsrâîl tarikiyle 'Âmir b. Şakîk'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Haccâc, cuma günleri namazlarını geciktirirdi. Ebû Vâil bize namazlarımızı evde kılarak gelmemizi emrederdi."⁸⁵

İbadeti baskı aracına dönüştüren Haccâc bu konuda yalnız değildir. Ziyâd b. Ebîh (Ebî Süfyân) ve Velîd b. Ukbe de (öl. 61/680-81) aynı uygulamaları ile sadece halkı değil âlimleri de baskı altında tutmuşlardır. İbn Ebû Şeybe, Muhammed b. Fudayl, el-'Ameş tarikiyle, Müslim'in şöyle dediğini nakletti: "Ziyâd döneminde, ben Mescitte Mesrûk ve Ebû Ubeyde'nin yanında oturuyordum. Öğle vakti girince ikisi kalkıp namazlarını kılarlar sonra da otururlardı. Daha sonra da müezzin gelip

⁸¹ Ahmed b. Ali b. Müsennâ Ebû Ya'lâ, *Müsned Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404), 2/536.

⁸² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/474 (No. 5487).

⁸³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/155 (No. 7599).

⁸⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/155 (No. 7595).

⁸⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/155 (No. 7598).

ezanı okuyup, imam (namaz kaldırmak için) çıkınca ikisi kalkıp imamla da namaz kıarlardı. İkinci namazında da bunun aynısını yaparlardı.”⁸⁶

Bu konudaki durumu Sâlim b. Abdillâh ile Kâsım b. Muhammed (öl. 107/725 [?]) arasındaki şu konuşma ortaya koymaktadır: “Cuma günü gelince yönetici bizi toplar, o hutbeye ve gelen mektupları okumaya devam ederken namazı kılmadan cuma vakti çıkardı. Sâlim (ö. 106/725), Kâsım’a “Sen kalkıp namazı kılmadın mı?” dedi. O da “Hayır vallâhi! ‘Ömer ailesinden bir kişi’ denmesinden korktum.” dedi. Sâlim, Kâsım’a “Namazı oturarak da mı kılmadın?” dedi. Kâsım da “Hayır” dedi. Bu sefer Sâlim’in “Namazı îmâ ile de mi kılmadın?” sorusuna Kâsım da “Hayır” dedi. Sonunda Kâsım şöyle dedi: “O hala konuşuyor ve okuyordu, sonunda ikinci vakti de çıkmıştı.”⁸⁷

Haberlerde ortak olan husus Emevî yönetiminin, muhalif olduğu kişilerde fikir hürriyetini yok etmekle kalmadığı gibi ibadetlerin vaktine varıncaya kadar birçok konuda toplumu baskı altına aldıkları görülmektedir. Emevîler ile ilmiye sınıfı arasında, zaman zaman ortaya çıkan ibadet alanındaki tartışmaların neticesinin muhaliflere ölüm tehdidine kadar ulaştığı bu haberlerden anlaşılmaktadır. Buna rağmen Emevî idarecilerine karşı ilmiye sınıfı arasında özellikle sahâbe ve tabiûn büyüklerinde sınırlı da olsa ince bir tavır farkı görülmektedir. Zira onlar yöneticilerin her istediklerini vermemişlerdir. Meselâ Zeyd b. Sâbit (öl. 45/678), Ebû Abdilmelik Mervân b. Hakem’in (öl. 65/685) kendisinden hadis yazma isteğine “Mervân, mazur gör! Ben kendi reyimi de söylerim” diyerek, kabul etmemiştir. Öte yandan Saîd b. Müseyyeb kendisinden yazılan sayfaları kendi reyleri bulunduğu gerekçesiyle yaktırmıştır.⁸⁸

Bilindiği gibi cuma namazı öğle vaktinde kılınan bir namazdır. Daha önce öğle vaktinin ilk ve son vakitleri konusunda ayrıntılar verilmişti. Emevî yöneticilerinin ise cuma namazını öğlenin vaktinde değil bir nesnenin gölgesinin iki katına çıktığı ikinci vaktinde kaldırdıkları zikredilen haberlerden anlaşılmaktadır.

4.2. İkinci Namazının Son Vaktine Tehir Edilmesine Yöneltilen Eleştiriler

Emevî yöneticilerinin ikinci namazı vaktini ihlâliyle ilgili birçok rivayet hadis kitaplarına yansımıştır. Emîrû’l-Müminîn Osman b. Affân

⁸⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/155 (No. 7594).

⁸⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/474 (No. 5485).

⁸⁸ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdülber, *Câmi’u beyâni’l-’ilm ve fazlihî ve mâ yebağî fî rivâyetihî ve hamlihî*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1968), 2/144.

(r.a.) döneminde bir aralık Kûfe vâlisi olan Velîd b. Ukbe de ikinci namazlarını vaktinde kılmadığı ve çok geciktirdiği için Abdullah b. Mes'ûd'un itirazlarına uğramıştır.

İbn Ebû Şeybe> Abdullah es-Sakâfî> Abdullah b. Osmân b. Haysem> Kâsım b. Abdurrahmân o da babası Abdurrahmân'dan nakille şu bilgileri aktarmaktadır: "Velîd b. Ukbe Kûfe'de namazı geciktirdi. Ben babamla mescitteydim. Abdullah (b. Mes'ûd) ayağa kalktı ve insanlara namazı kıldırıldı. Velîd b. Ukbe ona bir adamını göndererek "Niçin böyle yaptın? Sana müminlerin emirini işitip itaat etmen emredilmedi mi? Yoksa bid'at mı çıkarıyorsun?" diye sordu. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ûd "Bana müminlerin emirinden bir emir gelmedi, bid'at çıkarmaktan da Allah'a sığınırım. Sen ihtiyaçlarınla meşgulken namaz için seni beklememiz Allah ve Rasûlü'nün emirlerine muvâfık değildir." şeklinde cevap vermiştir.⁸⁹ Ahmed b. Hanbel ve Şâşî'nin de (öl. 335/946) bu rivayeti aynı isnad ve muhtevada küçük farklılıklarla "Senin ihtiyaçların (idari işlerin) sebebiyle namaz kıldırmanı beklerken Allah ve Rasûlü bizden yüz çevirecek" şeklinde naklettiği görülmektedir.⁹⁰

Buna benzer bir durum daha sonra hilâfet makamında olan Ömer b. Abdilazîz'in (öl. 101/720) ikinci namazını geciktirdiği ve namaz kıldığını esnada yanına Urve b. Zübeyr'in (öl. 94/713) girmesi ile yaşanmıştır. Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr el-Ensârî (öl. 42/662), Kûfe vâlisi olan Muğîre b. Şu'be ikinci namazını geciktirdiği bir esnada yanına girmişti. Ona "Ey Muğîre! Bu yaptığın da nedir? Biliyorsun ki, Cebrâil yeryüzüne inip her namazı vakitlerinin başlangıcı ve sonunu öğreterek kıldırıldı. Sonra Hz. Peygamber de: "(İşte) bununla emrolundum" dedi. Ömer b. Abdilazîz "Ne dediğini bil ey Urve! Cebrâil inerek vakitlerinde her namazı kıldırıldı mı?" diyerek itiraz edince Urve de "Beşîr b. Ebî Abdillâh el-Ensârî, babası Ebû Abdillâh el-Ensârî'den bunu rivayet etti." dedi.⁹¹ Abdürrezzâk ve Ahmed b. Hanbel, rivayetin sonunda, Ömer b. Abdilazîz "Sen ne diyorsun Urve! Cebrâil namaz vakitlerini Rasûlullah'a öğretti mi/ sünnet kıldı mı?" deyince Urve de ona "Evet öyle! Beşîr b. Ebî Mes'ûd "(babasının)

⁸⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/475 (No. 5490).

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/325 (No. 4298); Ebû Sa'îd el-Heysem b. Kuleyb eş-Şâşî, *el-Musned*, thk. Maḥfûz er-Raḥmân Zeynullâh (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Ḥikem, 1410), 1/326.

⁹¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Vukûtu's-salât", 1.

dünyadan göç edene kadar namaz vakitlerini öğretmeye devam etti.” dedi.⁹²

Ömer b. Abdülazîz’in, Urve’ye itirazı Cebrâil’in her namaz vaktini öğrettiğinedir. Bu sebeple zikredilen Buhârî’nin (öl. 256/870) rivayetinin sonunda da Ömer b. Abdülazîz, Urve’ye “Senin bu söylediğini biliyorum. Fakat namaz vakitlerini Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ikâme eden yani vakitlerini tayin eyleyen Cebrâil’in (a.s.) kendisi midir?” demiştir.⁹³ Müslim, rivayetinde Cebrâil’in (a.s.) namaz vakitlerini beyan için beş vakit namazı Hz. Peygamber’in kıldırması olamayacağını ifade için “Urve! Bak şu söylediğine dikkat et!”⁹⁴ sözü de vardır. Bu konuda Buhârî ve Müslim’in müttetekun aleyh rivayetleri olsa da Urve’den “Beşîr b. Ebî Mes’ûd babasından naklen bunu bana söylediler ve (teyzem) Âişe (r.anhâ.) bana, Hz. Peygamber hücrelerinde güneş mevcutken ve gölge hücrede daha yükselmeden ikindiye kıldırdı.”⁹⁵ ilavesi de vardır. Şeyhayn, Urve tarihiyle ve Ebû Mes’ûd el-Ensârî’den Hz. Peygamber “Cebrâil yeryüzüne inip bana imam oldu” buyurduktan sonra beş kere “Onunla birlikte namaz kıldım” diyerek birer birer beş vakti parmaklarıyla saymıştır.⁹⁶ şeklinde merfû olarak nakledilmiştir.

Mâlikî fakihî Zürcânî’ye (öl. 1099/1688) göre bu rivayetteki *إن* ifadesi “استفهام مستأنف عن الحديث” tekrar söze başlama olup, dolayısıyla bundan kasıt Ömer b. Abdülazîz’in ilk söze itirazı anlaşılır.⁹⁷ Bu soruda muhataba itiraz serdedilmiş olsa da hakikatte bunun gerçek bir soru olduğunu gösterir. Ömer b. Abdülazîz, rivayeti Urve b. Zübeyr’den daha iyi bildiğini sezdirircesine “Cebrâil’in Hz. Peygamber’e namazı vaktin bir başında bir sonunda kıldırıldığı” rivayetine göre namazını bu sınırlar içinde kıldığını kastedip başka bir hadise işaret etmek istemektedir. Bu sebeple Urve b. Zübeyr’in itirazla *كان بشير بن أبي مسعود يحدث* Beşîr b. Mes’ûd el-Ensârî hadisindeki uygulamanın bu olduğunu ifadesini bildiğini îmâ etmektedir. Ancak Zürcânî, bunu nakzeden şu açıklamayı yapmaktadır: “Ancak istifham hemzesi vav ile gelmiş olup bu söz Urve b. Zübeyr’in sözünü red içindir. Çünkü o, red harflerindendir.” Ayrıca

⁹² ‘Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/540; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/317 (No. 17089), 37/39 (No. 22353).

⁹³ Buhârî, “Mevâkit”, 1.

⁹⁴ Müslim, “Mesâcid”, 167.

⁹⁵ Dârimî, “Salât”, 2; Buhârî, “Mevâkitu’s-salât”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 168.

⁹⁶ Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 6; Müslim, “Mesâcid”, 166.

⁹⁷ Ebû Muhammed ‘Abdûlbâkî b. Yûsuf ez-Zurkânî, *Şerhu’z-Zurkânî ‘alâ Muhtasari Halîl*, thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Emîn (Beyrut: y.y., 1422), 1/23.

Zürkânî, buna diğer bir delilin de “Bunda haber-i vâhidi kabule delil vardır. Çünkü Ömer, bilgisi olmadığı bir konuyu, Urve b. Zübeyr’in tek başına verdiği haberle kabul etmektedir.”⁹⁸ açıklamasıyla Ömer b. Abdülazîz’in bu rivayeti bilmediğini ifade etmektedir. Bu şekilde anlayan başka şârihler de vardır.⁹⁹ İbn Abdülber (öl. 463/1071), rivayetin sevk edilişi açısından isnadın munkatı¹⁰⁰ olduğunu, ancak râvilerin Medineli ve birbirleriyle görüşmüş olmaları ihtimali ile isnadı muttasıl merfû kılacağını ifade etmektedir. Ancak ilk kaynak olan *Muvatta*’nın Yahya el-Leysî (öl. 234/849) nüshasında nakledilen rivayet, Ebû Mes’ûd el-Ensârî’den hikâye edilerek nakledilmiştir. Râvilerin *semai* mümkün olsa da sahâbî râvisinin Medineli olmasıyla rivayet sahâbi mürselidir. Ayrıca rivayetle ilgili Ömer b. Abdülazîz’in hayreti, namaz vakitleriyle alakalı uygulamayı aktaran bu rivayeti bilmediğine işaret etmektedir.¹⁰¹ Ahmed Naim (1872-1934), bu rivayeti özetle aşağıdaki şekilde yorumlamaktadır: “Muğîre b. Şu’be’nin (r.a.) ikinci vaktinden çıkacak şekilde geciktirmeyi alışkanlık haline getirmesi mümkün değildir. İhtimal ki bunu bazı sebeplerden dolayı geciktirmiş olabilir. Fakat Velîd ve Haccâc’ın bunu alışkanlık haline getirdiklerine dair Enes b. Mâlik’in ifadesi Buhârî’de mervidir. Ömer b. Abdülazîz’in ise bu uygulamaya uyması onun takvası ve celâlet-i kadrine muhâlifdir. Fakat o, câiz vakti geciktirmeden müstehap vakitte kılmış olabilir.”¹⁰²

Ahmed Naim, namaz vaktinin geciktirilmesini Muğîre b. Şu’be’nin yaptığını kabul ederken Ömer b. Abdülazîz’e böyle bir ihtimal vermemektedir. Fakat yönetim meşguliyetleri sebebiyle Velîd b. Ukbe, Muğîre b. Şu’be ve Ömer b. Abdülazîz’in ikinci namazını hayli geciktirerek kıldırarak rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bazı Emevî yöneticileri ise yine mezkûr rivayetlerden anlaşıldığına göre bunu alışkanlık haline getirmişlerdir. Ancak Emevî yöneticilerinin, Hz. Peygamber’in ikinci namazını genel olarak vaktinin başlangıcında kıldırmasına aykırı hareket etmeleri eleştirilmiştir. Emevîlerin bu uygulamaları namaz vakitlerinin başı ve sonunu ifade eden rıza ve kerahat vakitleri içerisinde kaldığı

⁹⁸ Zurkânî, *Şerh*, 1/33.

⁹⁹ Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfihîm limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddîn Dîb (Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1417), 6/17.

¹⁰⁰ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-Me’ânî ve’l-Esânîd*, nşr. Muştafâ b. ‘Ahmed el-‘Alevî, Muḥammed ‘Abdulkebîr el-Bekrî (Mağrib: Vezâratu ‘Umumi’l-‘Evkâf ve’s-Şu’ûnî’l-İslâmiyye, 1967), 8/10.

¹⁰¹ Geniş açıklama için bk. Tuzcu, *Namazın Teşrîfi*, 115-126.

¹⁰² Babanzâde Ahmet Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), 2/379-380.

söylenabilir. Günümüzde asr-ı evvel esas alınmakta ve ikinci namazının son vakti güneşin batışından hemen öncedir. Vaktin evvelinde kılınması Allah'ın rızasına daha uygun olmakla birlikte güneş gurup olup ufukta durduğu sürece ikindinin bir rekâtı kılınmış olsa da mekruh olmakla birlikte namazın makbul olduğu rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Sonuç

Emevîler döneminde yöneticilerin topluma kendilerini kabullendirmek için bazı sıkı tedbirler aldıkları ve bu tedbirleri siyasî bir baskıya dönüştürdükleri rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Bazı Emevî yöneticileri, işleri ve uzun siyasî hutbeleri sebebiyle cuma ve ikinci namazı vakitlerine riayet etmemişlerdir. Namaz vakitlerinin geciktirilmesine yönelik toplumun eleştirilerini bastırmak için siyasî baskı uygulamışlardır. Özellikle cuma gibi toplu kılınan namazların hutbelerinin uzatılması ile vakti dışına çıkıldığı anlaşılmaktadır.

Sahâbenin hayatta bulunduğu dönemde kısmen Emevî yöneticilerinin yanlışlarına itiraz edilebilirken sonraki dönemlerde itiraz edenler siyasî baskı ile ağır bir şekilde cezalandırılmış hatta öldürülmüştür. Bu sebeple tabiûn âlimleri cuma günü farz namazları evlerinde öğle namazı olarak kılmayı ihtiyat edinmişler ve topluma da bunu tavsiye etmişlerdir.

Âlimlerin uygulama ve fetvalarına dayanak aldıkları mezkûr rivayet dönemin şartlarıyla yorumlanarak, siyasî baskı dönemlerinde insanlara bir çıkış yolu sunmuştur. Bu rivayet, bazı Emevî idarecilerinin namaz vakitlerini geciktirmeleri sebebiyle, sünnette yer alan farz namazı eda eden kişinin, aynı namazı cemaatle tekrar kılabilceği uygulamasını dayanak almıştır. Selef âlimleri, bu rivayeti delil alarak çeşitli yorumlar yapmış ve bu yorumlar, zamanla Hz. Peygamber'in bazı yöneticilerin namazı vakit açısından ihmal edeceğine dair bir rivayete dönüşmesine yol açmıştır.

İlgili rivayet ve yorumlanmış tarikleri, bazı Emevî yöneticilerinin baskılarına karşı âlimlerin ve toplumun siyasî baskıya karşı duruşunu ifade etmektedir. Rivayetin metnine yapılan yorumlarda, dönemin baskılarına cevap verildiği kadar dinin temel ilkeleri de gözetilmiştir. Zira Müslümanların cemaate devamını öneren yorumlar rivayetin tariklerine yansıtılmıştır. Bu meyanda tarihî süreçte rivayet, yöneticilerin yanlışlarına uyulmamasını öneren rivayete uygun şekilde de yorumlanmıştır. Bu açıdan rivayetler bir asla dayanmakla birlikte tarihi şartlarda yorumlanarak tariklerinin kısmen form değiştirdiği söylenebilir. Bu sebeple araştırmacıların rivayetlerin tedvin ve tasnif

dönemindeki tarihi olaylarla birlikte rivayetleri değerlendirilmesi gerekir. Bu durum, her bir rivayetin farklı tarikleriyle birlikte değerlendirilmeden aslının tam olarak tespit edilip anlaşıl(a)mayacağını da ortaya koyar.

Sonuç ve önerileri şöyle maddeler halinde hülâsa etmek mümkündür: 1. İdari baskı dönemlerinde dini naslara uygun yeni bazı uygulamaları güncel sünnet şeklinde makâsıda uygun değerlendirilmelidir. 2. Rivayetler de şifahi ve yazı ile nakillere dönemin tarihi olaylarına uygun birkaç nassı gözetken yorumun Hz. Peygamber'e isnadla nakledilmiş olması ihtimali göz ardı edilmemelidir. 3. Rivayetler mana ile nakledilmenin ötesinde selefın bazı yorumları barındırdığı anlaşılmaktadır. 4. İdarecilerle topluma aralarındaki ihtilaflarda âlimlerin her dönemde İslâm'ın ve sünnetin ruhuna uygun çıkış yollarını gösterme yükümlülüğü vardır. 5. Rivayetlerin bir tariki üzerinden hükümler bina edilemez. 6. Rivayetin tariklerindeki farklılıkları sadece lügat anlamı üzerinden değil; naslar ve tarihi olaylarla ilgisi üzerinden değerlendirilmesi doğru anlaşılmasında önemlidir. Bu sebeple klasik kaynakların mütehasısların riyasetinde okunması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- 'Abdürrezzâk, Ebû Bekr 'Abdürrezzâk b. Hemmâm eş-Şan'ânî el-Ĥimyerî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-Azamî. nşr. Beyrut: y.y., 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. 'Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Altaş, İlhan. "İkinci Namazının Farzından Sonra Nafile Namazla İlgili Rivâyetlere Bütüncül Bakış". *Hadith* 8 (2022), 113-150.
- Benli, Abdullah. "'Cuma Hutbesinin Öne Alınması' İddiası Üzerine". *Kur'ân mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 99/16,17,18 (1999), 183-195.
- Bozkurt, Nebi. "Hucr b. Adî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/277-278. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Cemâluddîn el-Mizzî, Ebû'l-Ĥaccâc Yûsuf b. 'Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî. *Tehzîbu'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1400/1980.
- Çakırtaş, Mehmet. *Emeviler Dönemi Şiddet Hareketleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

- Dârimî, Abdurrahman et-Temimî. *es-Sünen*. thk. Huseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412.
- Dural, Osman Nuri. *Muâviye bin Ebî Sufyan'a Yöneltilen Eleştiriler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Delhi: el-Maṭba'atu'l-Enşâriyye, 1323.
- Ebû Hanife, Numan b. Sâbit İmam Azâm. *Müsnedü Ebî Hanife rivayeti Haskefî*. thk. Abdurrahman Hasen Mahmud. Mısır: el-Âdâb, ts.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ. *Müsned Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selim Esed Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Hâris b. Ebî Usâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed. *Buğyetu'l-Bâhis 'an Zevâidi Musnedi'l-Hâris*. thk. Huseyn Ahmed Sâlih el-Bâkirî. Medine: Merkezü Hidmetu's-sünne, 1413.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve hamlihî*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 2. Basım, 1968.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*. nşr. Muştafâ b. 'Ahmed el-'Alevî, Muḥammed 'Abdulkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vezâratu 'Umumi'l-'Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1967.
- İbn Ebî Ḥayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Ḥayseme. *Âḥbâru'l-Mekkiyyîn min Târîhi İbn Ebî Ḥayseme*. thk. İsmail Hasan Huseyn. Riyad: y.y., 1418/1997.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Kitâbu'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-âssâr*. thk. Yûsuf Kemâl el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1997.
- İbn Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Kâmi'l-fi't-Tarih*. thk. Ömer Abdusselam Tedmir. Beyrut: Dâru Kütübi 'İ- Arabiyye, 1417.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1326/1908.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *el-İhsân Fi takribi Sahihi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaud. Beyrut: Müessetur-risale, 1408.

- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. ishâk. *Sahihu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-Azâmî. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmiyye, t.s.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ahmed Ebu Kasım vd. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtu'l-kebîr*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. 8 Cilt. Beyrut: y.y., 1410/1990.
- Kasânî, Ebû Bekr b. Mesûd el-Hanefî. *Bedâiu's-senâi fî tertîbi's-Şerâi'*. y.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Baskı., 1406.
- Kerâbisî, Ebû Ahmed el-Hâkim el-Kebîr Muhammed b. Muhammed Ahmed b. İshâk en-Nîsâbûrî. *el-Esâmî ve'l-Künâ*. thk. Ebû Muhammed b. Ali el-Ezherî. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fruk, 1436/2015.
- Kurtubî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer. *el-Müfihîm limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddîn Dîb. Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1417.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî. Beyrut: y.y., 1406/1985.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta' (Rivâyetu's-Seybânî)*. thk. 'Abdulvehhâb 'Abdullaţîf. b.y.: y.y., ts.
- Ma'mer, Ma'mer b. Raşid el-Ezdî. *el-Câm'i*. thk. Habibürrahman el-A'zâmî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1413.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferğânî. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*. thk. Tallâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Mevsîlî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî. *Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1. Basım, 1984.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Naim, Babanzâde Ahmet. *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi*. 12 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 1983.
- Nesâî, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-. *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Şuğrâ*. thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetu'l-Maţbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.

- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu‘ Şerhu’l-Muhezzeb*. b.y.: y.y., t.s.
- HT Bilim Tarih Felsefe. “İslam’ın En Temel İbadeti Namaz Değil Kur’an Okumaktır”. *YouTube*. Yayın Tarihi 12 Haziran 2023. https://www.youtube.com/watch?v=1Ocp_Wnrq_E
- Habertürk TV. “Mecburi hallerde yürüyerek bile namaz kılınabilir”. *YouTube*. Yayın Tarihi 12 Ağustos 2023. https://www.youtube.com/watch?v=Lengh_DVYks
- Şâfiî, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. İdrîs. *el-Musned*. Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1400.
- Şâfiî, Ebû Sa’îd el-Heysem b. Kuleyb. *el-Musned*. thk. Maḥfûz er-Raḥmân Zeynullâh. 2 Cilt. Medine: Mektebetu’l-‘Ulûm ve’l-Ḥikem, 1410.
- Şeybânî, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. el-Ḥasen. *el-Âsâr*. thk. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1413/1993.
- Ṭayâlisî, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd. *el-Musned*. thk. Muḥammed b. ‘Abdulmuḥsin et-Türkî. 4 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muḥammed b. İsâ. *el-Câmi‘u’s-şâḥîḥ*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı, 2. Basım, 1992.
- Tuzcu, Recep. *Namazın Teşri Süreci ile İlgili Rivayetlerin Kronolojik Değerlendirmesi*. Konya: Hüner, 2019.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “Fıkıh Kur’ân karşılaştırması”. *Kur’ân mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 98/6 (1998), 17-42.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *Tezhîbü Tehzîbi’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*. 11 Cilt. b.y.: el-Fârûku’l-Hadîse, 1425/2004.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru alemu’n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâru’l-hadis, 1427.
- Zeynuddîn el-‘Irâkî, Ebû’l-Faḍl ‘Abdirraḥîm b. el-Ḥuseyn b. ‘Abdurraḥmân. *Zeylu Mîzâni’l-İ’tidâl*. thk. ‘Alî Muḥammed Mu’avvaḍ, ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd. Beyrut: y.y., 1416/1995.
- Zurkânî, Ebû Muḥammed ‘Abdulbâkî b. Yûsuf. *Şerhu’z-Zurkânî ‘alâ Muhtasari Halîl*. thk. ‘Abdusselâm Muhammed Emîn. Beyrut: y.y., 1422.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların

kaynakçada belirtildiđi beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Mustafa KARABACAK – Recep TUZCU.

Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Mütefekkir 12/23 (2025),